

مطالعه تطبیقی اصل صلاحیت واقعی در حقوق جزای ایران و انگلستان

در پرتو اسناد بین‌المللی

(مقاله علمی-پژوهشی)

بهرام ملک‌پور*

حسن حاجی تبار فیروزجائی**

محمد نبی‌پور***

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۲/۰۸

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۹/۰۷

چکیده

اصل صلاحیت واقعی به‌عنوان یکی از جنبه‌های صلاحیت فراسرزمینی، هنگامی اعمال می‌گردد که جرم ارتكابی در خارج از کشور، علیه منافع اساسی و حیاتی آن باشد. در این نوشتار با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی و کتابخانه‌ای و با بررسی و تطبیق پیرامون اصل صلاحیت واقعی در حقوق جزای ایران و انگلستان با نگاهی به اسناد بین‌المللی، چنین نتایج حاصل شده است که اولاً، از لحاظ جرائم موضوع اصل صلاحیت واقعی هرچند مصادیق مورد پذیرش حقوق بین‌الملل در حقوق جزای هر دو کشور ایران و انگلستان توسعه یافته‌اند، لکن در تطبیق حقوق جزای دو کشور عموماً از لحاظ نوع و ماهیت جرائم یکسان بوده، از لحاظ مجازات‌ها با هم متفاوت‌اند. ثانیاً، در حقوق جزای انگلستان شرط محاکمه غیابی در اعمال این اصل مورد پذیرش قانون‌گذار نبوده، ولی در حقوق جزای ایران با حذف شرط یافت‌شدن یا اعاده‌شدن متهم به کشور به‌نوعی محاکمه غیابی پذیرفته شده است که با موازین بین‌المللی در تطابق بیشتری قرار دارد. ثالثاً، در حقوق جزای انگلستان در راستای ملاحظات حقوق بشری، شرط منع محاکمه مجدد صرفاً در مورد برخی جرائم تروریستی قابل اعمال نیست، ولی احتساب مجازات‌های قبلی پذیرفته شده است؛ لیکن در حقوق جزای ایران، منع محاکمه مجدد پذیرفته نشده، ولی احتساب مجازات‌های قبلی نیز صرفاً در مجازات‌های تعزیری مورد پذیرش قانون‌گذار است.

کلید واژگان:

اصل صلاحیت واقعی، اسناد بین‌المللی، جرائم، قلمرو حاکمیت.

* دانشجوی دکتری حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد آیت‌آملی
bahram.malekpour2@gmail.com

** دانشیار، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد قائم‌شهر (نویسنده مسئول)
hajitabar@yahoo.com

*** استادیار، دانشکده حقوق، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه شمال
nabipour_m@yahoo.fr

مقدمه

امروزه اغلب حقوق‌دانان پذیرفته‌اند که کشورها در موارد خاص و در چند حالت استثنایی حق اعمال قوانین کیفری خود را برای خارج از قلمرو حاکمیت دارند. به این معنی که در صورت ارتکاب جرم در خارج از قلمرو حاکمیت خود، قوانین و دادگاه‌های خود را واجد صلاحیت رسیدگی به آن می‌دانند. یکی از این موارد وقتی است که جرم ارتكابی در خارج از قلمرو، منافع اساسی و حیاتی آن‌ها را در معرض خطر قراردهد؛ به صلاحیتی که در چنین حالتی ایجاد می‌شود، صلاحیت واقعی یا صلاحیت حمایتی و حفاظتی می‌گویند.^۱ بنابراین اصل صلاحیت واقعی در مورد اشخاصی است که خارج از کشور با ارتکاب جرائم در به مخاطره انداختن امنیت کشور متضرر از جرم، نقش دارند و موجب اعمال صدماتی بر نظم عمومی آن کشور می‌شوند. در واقع اصل صلاحیت حمایتی بر این نظریه استوار است که یک کشور می‌تواند صلاحیت قانونی خود را گسترش دهد تا جرائم علیه حاکمیت خود را نیز شامل شود.^۲ بر این اساس، دولت‌ها می‌توانند بر رفتاری که در خارج از قلمرو آن‌ها، منافع حیاتی و امنیتی و اقتصادی‌شان را تهدید می‌کند، اعمال صلاحیت نمایند.

در حقوق جزای ایران، در بحث اصل صلاحیت واقعی، در دوره‌های مختلف تاریخی، مقررات پراکنده‌ای در باب جرائم علیه منافع ملی، اعم از سیاسی و امنیتی، از جمله ماده ۲۰۰ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۰، مواد ۶۱ و ۶۲ قانون مجازات عمومی مصوب ۱۳۰۴ و ماده ۳۱ قانون هواپیمایی کشوری مصوب ۱۳۲۸ و برخی قوانین دیگر وجود داشته که به مرور توسعه یافته و آخرین تغییرات آن در ماده ۵ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ مورد توجه قانون‌گذار قرار گرفته است.

در حقوق جزای انگلستان، در خصوص اعمال این اصل برخلاف حقوق جزای ایران، قانون خاصی که مشمول جرائم این اصل باشد وجود ندارد، بلکه مصادیق جرائم این اصل به‌طور

۱. پوربافرانی، حسن، **تحول اصل صلاحیت واقعی در لایحه جدید مجازات اسلامی با نگاهی تطبیقی**، فصلنامه علمی- پژوهشی دیدگاه‌های حقوق قضایی، ۱۳۹۱، شماره ۵۸، ص ۷۳.

2. Moore, John Bassett, *Digest International Law*, Volume 2, Harvard Research in International Law, 1906, p 374.

پراکنده در قوانین مختلف مشاهده می‌گردد. به‌عنوان مثال، قانون خیانت مصوب ۱۸۴۸^۱ و قانون جعل و قلب سکه مصوب ۱۹۸۱^۲ و برخی قوانین دیگر از قبیل قوانین مبارزه با تروریسم از این جمله‌اند.

بنابراین پرسش‌های اساسی پیرامون موضوع نوشتار این است که وضعیت حقوق جزای ایران از حیث مصادیق و شرایط حاکم بر اصل صلاحیت واقعی در مقایسه با حقوق جزای انگلستان و اسناد بین‌المللی چگونه است؟ آیا رسیدگی غیابی نسبت به جرائم موضوع این اصل در قوانین جزایی ایران و انگلستان پذیرفته شده است؟

علی‌رغم اینکه تحقیقاتی در زمینه این اصل صورت گرفته است، اما در هیچ‌یک از مقالات و تحقیقات پیشین به‌ویژه به تطبیق اصل مزبور در نظام حقوقی ایران و انگلستان به‌صراحت پرداخته نشده است؛ به عبارت دیگر، در هیچ‌یک از تحقیقات قبلی، موضوع از منظر حقوق جزای انگلستان بررسی نشده است. از این‌رو، پرداختن به موضوع در این نوشتار ضرورت دارد. نگارندگان در این نوشتار با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی و کتابخانه‌ای برآن‌اند تا ابتدا به مبانی و جایگاه قانونی، سپس به شرایط حاکم بر اصل صلاحیت واقعی در حقوق جزای ایران و انگلستان با نگاهی به اسناد بین‌المللی پرداخته شود.

۱. مبانی اعمال اصل صلاحیت واقعی

حقوق‌دانان برای توسعه صلاحیت تقنینی و قضایی کشور به خارج از قلمرو حاکمیت در مواقعی که منافع حیاتی و اساسی مملکت دچار لطمه گردیده است، توجیهاتی را ذکر نموده‌اند که اهم آن‌ها عبارت‌اند از: اعمال حق دفاع مشروع، اقتدار دولت، اجرای عدالت، تأمین منافع دولت متضرر و ضرورت جلوگیری از بی‌مجازات ماندن مجرمین.

برخی از حقوق‌دانان، اعمال این اصل را برای دولتی که در معرض تهدید و خطر واقع شده باشد، به مثابه حق طبیعی و از مصادیق دفاع مشروع تلقی می‌کنند. همان‌گونه که دیدیم کشورها عمدتاً جرائمی را مشمول توسعه صلاحیت تقنینی و قضایی خویش، به اعتبار این اصل قرار می‌دهند که لطمه شدیدی به امنیت و مصالح دولت وارد می‌آورند. به‌خاطر همین لطمه، دولت‌ها بدون توجه به تابعیت مجرم یا محل وقوع جرم اعمال صلاحیت می‌نمایند؛ زیرا اعمال ارتكابی

1. Treason Act, 1848.

2. Forgery and Counterfeiting Act, 1981.

قدرت اعتبار و امنیت یک کشور را در معرض خطر و تزلزل قرار می‌دهد. از این رو عکس‌العمل جزایی دولت‌ها در این گونه موارد نوعی دفاع مشروع محسوب می‌گردد.^۱ لذا به استناد این مبنا می‌توان صلاحیت رسیدگی به جرم را اعمال نمود.

نظریه اقتدار دولت، یکی دیگر از مبانی اصل صلاحیت واقعی است که به استناد آن دولت با تکیه بر قدرت عالی و شخصیت حقوقی داخلی و بین‌المللی در قلمروی خود به مجموعه‌ای از افراد حکمرانی می‌کند.

اجرای عدالت نیز یکی از قدیمی‌ترین اصول حاکم بر مجازات‌ها در جوامع بشری بوده است؛ بنابراین، اعمال اصل صلاحیت واقعی به تحقق عدالت در عرصه بین‌الملل کمک خواهد کرد و موجب اجرای عدالت خواهد شد، زیرا در عرصه روابط میان دولت‌ها سنتی پایدار از یک سده پیش، شکل گرفته است که استرداد بزه‌کاران سیاسی را هم منع می‌کند.^۲ لذا ضروری است که دولت‌ها با مجرمینی که با اقدامات مجرمانه علیه منافع حیاتی، امنیتی و اقتصادی کشور دیگری اقدام می‌نمایند و به منظور جلوگیری از بی‌مجازات ماندن این‌گونه مجرمین و اجرای عدالت نسبت به مجازات آنان بدون در نظر گرفتن تابعیت مجرم و محل وقوع جرم اقدام نمایند. همچنین دولت‌ها به منظور تأمین، حفظ و ایجاد نظم سیاسی، اجتماعی و اقتصادی، اقدام به قانون‌گذاری و اتخاذ تدابیری برای مجازات اشخاصی که به این نظم و منافع عمومی لطمه وارد می‌سازند، می‌کنند. لذا عدم اعمال صلاحیت جزایی دولت متضرر از جرم و واگذاری مسئله به دولت محل وقوع جرم، نادرست به نظر می‌رسد؛ زیرا منافع اساسی و حیاتی‌اش مورد تهاجم واقع می‌شود و بر همین اساس صلاحیت تقنینی و قضایی وی بر سایر صلاحیت‌ها از جمله صلاحیت سرزمینی دولت محل وقوع جرم در اولویت قرار دارد.

نهایتاً جلوگیری از بی‌مجازات ماندن مجرمین یکی دیگر از مبانی ضروری در اعمال اصل صلاحیت واقعی است. زیرا گاهاً بعضی ممالک، نسبت به جعل پول و اسناد دولتی و اخلال در امنیت کشور دیگر چندان سخت‌گیری نمی‌کنند، یا این اعمال را جرم

۱. دندیو دووابر، *حقوق جنایی و قانون‌گذاری جزایی*، ترجمه: علی آزمایش، جزوه درسی کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۶۸، ص ۹۵.

۲. اردبیلی، محمدعلی، *حقوق جزای عمومی*، جلد ۱، ویراست چهارم، تهران: نشر میزان، چاپ پنجاه و چهارم، ۱۳۹۷، ص ۲۱۷.

نمی‌داند و یا مجازات خفیفی برای آن قائل می‌شوند؛ زیرا آن‌ها از این جرائم خسارتی نمی‌بینند، لذا دولتی که از این نوع جرائم متضرر می‌شود و نظم عمومی آن مختل می‌گردد، صالح به تعقیب است.

۲. جایگاه قانونی اصل صلاحیت واقعی در حقوق جزای ایران و انگلستان

به منظور آشنایی بیشتر با اساس اجرای اصل صلاحیت واقعی در حقوق جزای دو کشور ایران و انگلستان، قوانین و مقررات مربوطه در این زمینه به‌عنوان منابع اصلی و جایگاه قانونی این اصل ارائه می‌گردد.

۲.۱. در حقوق ایران

اصل صلاحیت واقعی در نظام کیفری ایران در قوانین مختلف تکوین یافته و در نهایت قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ به‌عنوان یکی از منابع اصلی اعمال این اصل پذیرفته شده است. در اینجا ابتدا به قوانین و مقررات مربوط به این اصل که قبل از تصویب قانون مذکور مطرح بوده و برخی از آنها در حال حاضر نیز اجرایی‌اند، می‌پردازیم و سپس به اعمال این اصل در ماده ۵ قانون مذکور و تطبیق آن با قوانین جزایی مختلف و پراکنده انگلستان در این خصوص پرداخته می‌شود.

اولین قانون مدون در خصوص اعمال اصل صلاحیت واقعی، قانون راجع به ورود و اقامت اتباع خارجه در ایران مصوب ۱۳۱۰ است که در بندهای ۱، ۲ و ۴ ماده ۱۵ این قانون به جعل اسناد هویتی مانند گذرنامه، جواز اقامتی و امثالهم اشاره دارد و در بند ۶ این ماده مقرر می‌دارد: «... هرکس برای استفاده از حقوقی که به موجب این قانون و یا نظامات مربوطه به آن می‌توان تحصیل نمود در خارجه مرتکب یکی از اعمال مذکوره در فقرات ۱، ۲ و ۴ این ماده بشود پس از آمدن به ایران تعقیب و مجازات خواهد شد مگر در موارد ذیل: الف - در صورتی که در خارجه به موجب حکم قطعی محکوم و مجازات شده باشد...» و سپس در ماده ۳۱ قانون هواپیمایی کشوری مصوب ۱۳۲۸ مقرر گردید: «به جنحه و جنایاتی که در داخل هواپیمای خارجی حین پرواز ارتکاب شود در صورت وجود یکی از شرایط ذیل محاکم ایران رسیدگی خواهند کرد، الف - جرم محل انتظامات یا امنیت عمومی ایران باشد...». همچنین، بند (ج) ماده ۳ قانون مجازات عمومی مصوب ۱۳۵۲ در خصوص اعمال این اصل مقرر می‌داند: «هر ایرانی یا بیگانه‌ای که در

خارج از قلمرو حاکمیت ایران مرتکب یکی از جرائم زیر شود، طبق قانون ایران مجازات می‌شود و هرگاه نسبت به آن جرم در خارج مجازات شده باشد بابت مجازاتی که در دادگاه‌های ایران تعیین می‌گردد احتساب خواهد شد: ۱- اقدام علیه حکومت مشروطه سلطنتی و امنیت داخلی و خارجی و تمامیت ارضی یا استقلال کشور ایران. ۲- جعل فرمان یا دستخط و یا مهر و یا امضاء رئیس مملکت یا استفاده از آنها. ۳- جعل نوشته رسمی نخست‌وزیر یا هر یک از رؤسای مجلسین سنا و شورای ملی و یا هر یک از وزیران یا استفاده از آنها. ۴- جعل اسکناس رایج ایران یا اسناد بانکی ایران مانند برات‌های قبول شده از طرف بانک‌ها یا چک‌های صادر شده از طرف بانک‌ها و یا اسناد تعهدآور بانک‌ها و همچنین جعل اسناد خزانه و اوراق قرضه صادر و یا تضمین شده از طرف دولت یا شبیه‌سازی و هرگونه تقلب در مورد مسکوکات رایج داخله. «و ماده ۴ قانون الحاق دولت ایران به کنوانسیون توکیو راجع به جرائم و برخی اعمال ارتكابی دیگر در هواپیما مصوب ۱۳۵۵ نیز مقرر می‌دارد: «دولت متعهده‌ی که دولت تثبیت‌کننده هواپیما نباشد، نمی‌تواند به منظور اعمال صلاحیت جزایی خود در مورد جرم ارتكابی در داخل هواپیما در امر پرواز مداخله نماید مگر در موارد، ... ج- جرم، امنیت آن دولت را به مخاطره اندازد ...»؛ همچنین بند (ب) ماده ۳ قانون راجع به مجازات اسلامی مصوب ۱۳۶۱ نیز با کمی تغییرات شکلی در نوع حکومت و رؤسای مملکت، مشابه همان مفاد بند (ج) ماده ۳ قانون مجازات عمومی مصوب ۱۳۵۲ بوده، و ماده ۵ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۰ نیز جایگزین مقررۀ قبلی شده بود. سپس ماده ۲۸ قانون جرائم رایانه‌ای مصوب ۱۳۸۸ نیز در خصوص اعمال این اصل مقرر نمود: «علاوه بر موارد پیش‌بینی‌شده در دیگر قوانین، دادگاه‌های ایران صلاحیت رسیدگی به موارد زیر را دارند: ... پ- جرم توسط تبعۀ ایران و غیر آن در خارج از ایران علیه سامانه‌های رایانه‌ای و مخابراتی و تارنماهای مورد استفاده یا تحت کنترل قوای سه‌گانه یا نهاد رهبری یا نمایندگی‌های رسمی دولت یا نهاد یا مؤسسه‌ای که خدمات عمومی ارائه می‌دهد یا علیه تارنماهای دارای دامنه مرتبه بالای کد کشوری ایران در سطح گسترده ارتکاب یابد...» که همه قوانین فوق به اعمال اصل صلاحیت واقعی اشاره داشتند.

نهایتاً ماده ۵ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ مقرر می‌دارد: «هر شخص ایرانی یا غیرایرانی در خارج از قلمرو حاکمیت ایران مرتکب یکی از جرائم زیر و یا جرائم مقرر در قوانین خاص گردد، طبق قوانین جمهوری اسلامی ایران محاکمه و مجازات می‌شود و هرگاه رسیدگی

به این جرائم در خارج از ایران به صدور حکم محکومیت و اجرا آن منتهی شده باشد، دادگاه ایران در تعیین مجازات‌های تعزیری، میزان محکومیت اجرا شده را محاسبه می‌کند. الف- اقدام علیه نظام، امنیت داخلی یا خارجی، تمامیت ارضی و یا استقلال جمهوری اسلامی ایران. ب- جعل مهر، امضاء، حکم، فرمان یا دستخط مقام رهبری یا استفاده از آن، پ- جعل مهر، امضاء، حکم، فرمان یا دستخط رسمی رئیس‌جمهور، رئیس قوه قضائیه، رئیس و نمایندگان مجلس شورای اسلامی، رئیس مجلس خبرگان، رئیس دیوان عالی کشور، دادستان کل کشور، اعضای شورای نگهبان، رئیس و اعضای مجمع تشخیص مصلحت نظام، وزرا یا معاونان رئیس‌جمهور یا استفاده از آن‌ها، ت- جعل آراء مراجع قضایی یا اجرائیه‌های صادره از این مراجع یا سایر مراجع قانونی و یا استفاده از آن‌ها. ث- جعل اسکناس رایج یا اسناد تعهدآور بانکی و همچنین جعل اسناد خزانه و اوراق مشارکت صادر شده یا تضمین شده از طرف دولت یا تهیه یا ترویج سکه قلب در مورد مسکوکات رایج داخل.»

در این ماده، قانون‌گذار ضمن پرداختن به مصادیق جرائم موضوع اصل صلاحیت واقعی در خصوص اقدام علیه امنیت، جعل اسناد، اسکناس و قلب سکه، دادگاه‌های ایران را بدون پذیری شرط «یافت یا اعاده شدن مرتکب به ایران»، صالح به رسیدگی و محاکمه غیابی مرتکبین این جرائم می‌داند. با توجه به اینکه در این قانون در خصوص جرائم موضوع ماده ۵، منع محاکمه مجدد پذیرفته نشده، ولی احتساب مجازات‌های اعمال شده بر متهم در دادگاه‌های کشورهای خارجی در قلمرو مجازات‌های تعزیری پذیرفته شده است، بنابراین قانون‌گذار با توجه به جرائم موضوع ماده فوق و بندهای مربوطه در راستای حمایت از منافع اساسی و امنیت کشور، به اعمال اصل صلاحیت واقعی تصریح نموده است.

همچنین، مطابق ماده ۶ قانون مذکور، در صورتی که جرائم اشخاص مورد اشاره در این ماده^۱ از جرائم مذکور در ماده ۵ باشد، مطابق این اصل با آنان رفتار خواهد شد.

۱. اشخاص موضوع ماده ۶ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ عبارت‌اند از: مستخدمین دولت اعم از ایرانی یا غیرایرانی که در رابطه با شغل و وظیفه خود در خارج از قلمرو حاکمیت ایران هستند، مأمورین سیاسی و کنسولی و دیگر وابستگان دولت ایران که از مصونیت سیاسی برخوردارند.

۲.۲. در حقوق انگلستان

همان‌گونه که قبلاً اشاره شد، در حقوق جزای انگلستان مصادیق جرائم و شرایط اعمال اصل صلاحیت واقعی برخلاف حقوق جزای ایران (که در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ آمده است) در قوانین و مقررات مختلف و پراکنده آمده است. در ذیل به برخی منابع و مستندات قانونی پیرامون این اصل در حقوق جزای انگلستان و مطابقت آن‌ها با قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ پرداخته شده است:

۲.۲.۱. قانون خیانت مصوب ۱۸۴۸^۱

در فصل ۱۲ این قانون که به منظور امنیت بهتر دولت بریتانیا تصویب شده است، به اصل صلاحیت واقعی تصریح دارد. ماده ۳ این قانون، درخصوص جرائمی که به موجب آن مرتکب محکوم به تبعید یا حبس می‌شود، اعلام می‌دارد که: «اگر شخصی، در داخل بریتانیا یا در خارج از آن، از طریق نقشه کشیدن، سوءنیت و طراحی کردن، قصد سلب یا خلع ید یا محروم کردن ملکه انگلستان را از نام و تاج سلطنتی بریتانیا داشته باشد، یا برای تحمیل جنگ علیه اعلی‌حضرت، در هر یک از قلمروها و کشورهای دیگر اعلی‌حضرت، یا در هر بخشی از بریتانیا، به منظور وادار کردن او با زور به تغییر تدابیر یا توصیه‌هایش و یا با اعمال هرگونه محدودیت به منظور ارباب یا بی‌اعتنایی به هر دو مجلس یا هر یک از مجلسین اقدام نماید، یا با تحریک هر بیگانه‌ای با زور برای حمله به انگلستان یا هر یک از قلمروهای دیگر اعلی‌حضرت یا کشورهای دیگر که تحت قلمرو اعلی‌حضرت هستند، اقدام نماید و این قبیل نقشه‌ها، تصورات، طراحی‌ها و مقاصد یا هر یک از آنها را با انتشار هرگونه نوشته‌ای بیان یا با هر عمل آشکاری اعلام نماید، مرتکب جرم شده و محکوم به مجازات آن خواهد بود و برای مدتی تبعید یا حبس خواهد شد.» که در این ماده به مصادیق اصل صلاحیت واقعی در بحث امنیت پرداخته شده است. به نظر می‌رسد در حقوق انگلستان یکی از مصادیق بارز اصل صلاحیت واقعی توجه به بحث براندازی و خیانت می‌باشد که در قوانین دیگر کشورها جایگاه دیگری در قانون برای آن تعریف شده است. در مطابقت این قانون با حقوق جزای ایران نیز در بند (الف) ماده ۵ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ به بحث اقدام علیه نظام و اقدام علیه امنیت داخلی یا خارجی تأکید دارد که به

1. Treason Felony Act 1848.

مصادیق جرائم این بند در فصل اول کتاب پنجم تعزیرات در خصوص جرائم ضد امنیت داخلی و خارجی کشور مطابق قانون مذکور پرداخته شده است.

در ماده ۷ این قانون در خصوص کیفرخواست‌های مربوط به خیانت به موجب این قانون اعلام داشته است: «اگر در کیفرخواست برای هر جرمی به موجب این قانون، حقایقی ادعا شده باشد که از نظر قانون خیانت باشد، چنین کیفرخواستی باطل تلقی نمی‌شود و اگر در محاکمه هر شخصی که به موجب این قانون به چنین جرائمی متهم شده باشد، موضوعاتی مطرح شود که به منزله خیانت وی باشد، حق تبرئه شدن از این جرم را نخواهد داشت. لکن هر فردی که برای چنین جرائمی محاکمه شده باشد، پس از آن به دلیل همان جرم تحت پیگرد قانونی قرار نخواهد گرفت.» در این ماده منع محاکمه مجدد مورد پذیرش قانون گذار بوده است. مطابق ماده ۹ این قانون، جرائم موضوع این قانون در اسکاتلند قابل وثیقه نیستند، به گونه‌ای که اگر فردی برای جرمی که به موجب این قانون مرتکب شده، در اسکاتلند محاکمه شود، حق اصرار بر آزادی با وثیقه را نخواهد داشت، مگر با موافقت مدعی‌العموم یا با حکم دادگاه عالی یا دادگاه ناحیه دادگستری، به ترتیبی که در قانون مشخص شده است. طبق این قانون: «افرادی که در اسکاتلند متهم به جعل و خیانت شده‌اند، مستحق وثیقه نخواهند بود مگر در موارد خاص.»^۱ بنابراین در خصوص اعمال این اصل در بحث خیانت در انگلستان، هر فردی که مدیون وفاداری به ولیعهد باشد، اگر توسط وی در هر جا که جرم خیانت انجام شده باشد، مرتکب خیانت است.^۲ نتیجتاً کشور انگلستان در بحث خیانت با شدت عمل بالایی برخورد و آن را اقدام علیه امنیت کشور تلقی کرده است که از مصادیق اعمال اصل صلاحیت واقعی می‌باشد و به استناد ماده ۷ قانون فوق هرگونه کیفرخواستی را که برای این‌گونه اعمال مجرمانه صادر گردد، به هیچ‌وجه قابل گذشت ندانسته، و طبق ماده ۹ این قانون، وثیقه در این خصوص را جایز نمی‌داند. در تحلیل این ماده می‌توان گفت که مهم بودن جرم و برخورد با جرائم شدید در حقوق انگلستان مورد تأکید بوده که قانون‌گذار این‌گونه جرائم را غیرقابل گذشت و غیرقابل اخذ تأمین کیفری می‌داند، ولی با وجود این، قاعده منع محاکمه مجدد مورد توجه قانون‌گذار است که در حقوق جزای ایران

1. Treason Felony Act 1848, Chapter 12, at: legislation.gov.uk. (Accessed 5 February 2020).

2. <https://www.open.edu/openlearn/society-politics-law/exploring-the-boundaries-international-law/content-section-4.2>. (Accessed 20 May 2021).

در ماده ۵ قانون مجازات اسلامی صرفاً در تعیین مجازات‌های تعزیری، محاسبه میزان محکومیت اجرا شده قبلی مورد توجه قانون‌گذار بوده است و منع محاکمه مجدد مورد پذیرش قانون‌گذار نیست.

۲.۲.۲. قانون مبارزه با تروریسم مصوب ۱۹۷۸

قانون مبارزه با تروریسم مصوب ۱۹۷۸^۱، به جرائم گوناگونی اشاره دارد. برخی از جرائمی که به امنیت کشور صدمه وارد می‌کنند و تحت اعمال اصل صلاحیت واقعی می‌باشند، با ذکر قوانین مرتبط با آن به منظور اعمال صلاحیت و پیگرد قانونی مجرمین مرتکب به آن قید شده است. از جمله جرائم مندرج در این قانون که امنیت و آسایش عمومی را به خطر می‌اندازد، می‌توان به جرائمی از قبیل، ایجاد انفجار و توطئه برای ایجاد انفجار که تحت مقررات قانون مواد منفجره ۱۸۸۳ و به‌کارگیری مواد هسته‌ای که تحت مقررات قانون مواد هسته‌ای ۱۹۸۳ اعمال صلاحیت می‌گردند، اشاره کرد.

قانون مبارزه با تروریسم مصوب ۱۹۷۸ نه تنها برخی از جرائم شدید را بدون در نظر گرفتن محل وقوع جرم قابل محاکمه می‌داند، بلکه صریحاً این صلاحیت را به تلاش‌ها و توطئه‌هایی که در خارج از کشور اتفاق می‌افتد نیز گسترش می‌دهد. به‌عنوان مثال دزدی دریایی یا دزدی هوایی از جمله جرائمی‌اند که در هر کجا ارتکاب یابند قابل محاکمه توسط دادگاه‌های انگلستان هستند. همان‌گونه که مشاهده می‌شود انگلستان در بحث جرائم تروریستی که از جرائم بسیار مهم است، با مرتکبین به این جرائم برخورد شدید نموده است؛ به‌طوری که همانند حقوق جزای ایران که قاعده منع محاکمه مجدد را نپذیرفته، در انگلستان نیز با جرائم موضوع قانون مذکور، با شدت بیشتری برخورد می‌کند و خود را صالح به رسیدگی به مرتکبین این جرائم می‌داند و قاعده منع محاکمه مجدد را در این جرائم نمی‌پذیرد.

۲.۲.۳. قانون جعل و قلب سکه مصوب ۱۹۸۱

قبل از تصویب این قانون عمل سکه‌سازی در مقررۀ قانونی در سال ۱۲۹۲ منع شده و در قانون خیانت مصوب ۱۳۵۱ قلب مَهر مقام سلطنتی و سکه را خیانت به پادشاه محسوب نموده بود. سپس قانون جعل و قلب سکه مصوب ۱۹۸۱^۲ به منظور ایجاد مقررات جدید برای انگلستان، ولز و ایرلند شمالی در رابطه با جعل اسکناس، قلب سکه و جرائم مشابه تصویب شد. به موجب

1. Suppression of Terrorism Act, 1978.

2. The Forgery and Counterfeiting (Protected Coins) Order, 1981.

ماده ۱ فصل ۴۵ این قانون در خصوص جرم جعل آمده است: «هرگاه شخصی وسیله‌ای یا سندی ساختگی یا بدلی بسازد به قصد اینکه کسی را وادار کند که آن را به‌عنوان نسخه اصلی بپذیرد و یا اینکه از آن برای انجام یا عدم انجام کاری برای خودش استفاده کند، مجرم است.»

همچنین، در ماده ۵ این قانون اسناد مورد جعل عبارت‌اند از: «الف- حواله‌ها، ب- سفارشات پستی، پ- تمبرهای پستی بریتانیا، ت- تمبرهای درآمد داخلی، ث- گواهی سهام، ج- چک، چ- چک‌های مسافرتی، ح- سفته، خ- چک کارت، د- کارت اعتباری، ذ- گواهی‌های صادرشده از دفاتر ثبت و اسناد در خصوص ثبت تولد، فرزند خواندگی، ازدواج و فوت.» و به موجب مواد ۱۴ و ۱۵ این قانون در خصوص جرائم جعل اسکناس و قلب سکه آمده است: «۱- هر شخصی که از اسکناس یا سکه رسمی به منظور اینکه، او یا دیگری از آن به‌عنوان اصل استفاده نموده و یا عرضه نماید، مجرم است. ۲- جعل اسکناس و قلب سکه رسمی، بدون مجوز یا عذر قانونی برای هر شخصی، جرم می‌باشد.» بنابراین جرم جعل اسناد و قلب سکه یکی دیگر از مصادیق بارز اصل صلاحیت واقعی علیه امنیت اقتصادی در حقوق جزای انگلستان محسوب می‌گردد. در مقایسه با حقوق جزای ایران می‌توان گفت که در ایران قانون‌گذار در این مورد در بند (ث) ماده ۵ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ به مصادیق جعل از جمله، جعل اسکناس و اسناد خزانه و اوراق مشارکت و ترویج سکه قلب تأکید دارد. در صورتی که در قانون مذکور در انگلستان علاوه بر جعل اسکناس و چک و اسناد دولتی، بر جعل ثبت تولد، فرزند خواندگی، ازدواج و فوت که با دیدگاه حقوق بین‌الملل خصوصی مطابقت دارد، نیز اشاره شده است که خود نشانگر توجه بیشتر قانون‌گذار در حقوق انگلستان به موضوع جعل است.

۲.۲.۴. قانون هواپیمایی کشوری مصوب ۱۹۸۲

در ماده ۹۲ این قانون، در خصوص قوانین جزایی در هواپیما، در صورتی که نتیجه جرم در هر بخشی از انگلستان واقع شود، دادگاه‌های آن کشور صالح به رسیدگی‌اند و حتی در صورتی که نتیجه آن در مستعمرات کشور انگلستان باشد، انگلستان نمی‌تواند به آن جرم رسیدگی کند، بلکه رسیدگی می‌بایستی در حوزه قضایی آن مستعمره انجام شود، مگر در بعضی جرائم که دارای شدت بیشتری بوده و امنیت کشور انگلستان را به مخاطره می‌اندازد، انگلستان می‌تواند به دور از محل وقوع جرم نسبت به آن اقدام نماید. بنابراین در جرائم شدید مشمول این قانون که به

امنیت کشور لطمه وارد می‌کند، براساس اعمال اصل صلاحیت واقعی، دادگاه‌های انگلستان بدون در نظر گرفتن محل وقوع جرم صالح به رسیدگی‌اند. قانون مذکور در تطابق با بند (ج) ماده ۴ کنوانسیون بین‌المللی راجع به جرائم و برخی اعمال ارتكابی دیگر در هواپیما مصوب ۱۹۶۳ که به کنوانسیون توکیو نیز معروف است، می‌باشد که در حقوق جزای ایران نیز این کنوانسیون در قانون الحاق به آن در سال ۱۳۵۵ مورد تأکید قانون‌گذار قرار گرفته است. براساس اصل صلاحیت واقعی، جرائمی که در داخل هواپیما امنیت دولت را به خطر می‌اندازد، به استناد این قانون، قابل رسیدگی در کشور متضرر است.

۲.۲.۵. جرم پول‌شویی در قوانین انگلستان

جرم پول‌شویی از مصادیق جرائم مهم اقتصادی است که در حقوق جزای انگلستان در قوانین و مقررات مختلف از جمله، قانون جرائم راجع به قاچاق مواد مخدر مصوب ۱۹۸۶^۱، قانون جلوگیری از تروریسم (مقررات موقت) مصوب ۱۹۸۹، قانون عدالت کیفری مصوب ۱۹۹۳ و مقررات راجع به پول‌شویی مصوب ۱۹۹۴ به آن پرداخته شده است. در کشور انگلستان، اولین قانون در زمینه مبارزه با جرم پول‌شویی، قانون جرائم راجع به قاچاق مواد مخدر مصوب سال ۱۹۸۶ است. در این قانون، در بحث پول‌شویی علاوه بر مباشرین جرم، به معاونین و شرکای جرم نیز توجه شده و عمل آنان در کمک به پول‌شویی مجرمانه قلمداد شده است. بنابراین جرم پول‌شویی که در قوانین فوق‌الذکر به آن اشاره شده، یکی از جرائم مهمی است که به اقتصاد کشور لطمه می‌زند و مصداق بارز اعمال اصل صلاحیت واقعی است.

۲.۳. در اسناد بین‌المللی

منابع و مستندات قانونی پیرامون اصل صلاحیت واقعی در حقوق جزای بین‌الملل با مطابقت آن‌ها در قوانین ایران و انگلستان به شرح ذیل عبارت‌اند از:

۲.۳.۱. قطعنامه مؤسسه حقوق بین‌الملل مصوب ۱۹۳۱

مؤسسه حقوق بین‌الملل، در بحث تعارض قوانین جزایی در امور صلاحیتی، در جلسه مورخ ۳ اوت ۱۹۳۱، قطعنامه فوق را مصوب نمود.^۲ به موجب ماده ۴ این قطعنامه: «هر کشوری حق دارد

1. Drug Trafficking Offences Act 1986.

2. <https://www.idi-iiil.org/en/sessions/camberidge-1931/> (Accessed 20 may 2022).

جرائم زیر را که بیگانگان در خارج از سرزمین آن مرتکب شوند مجازات نماید: الف- اقدام علیه امنیت آن دولت؛ ب- جعل پول رایج، مهر، اسناد و نشان رسمی آن دولت؛ این قاعده، حتی اگر اعمال مورد نظر به وسیله قانون کیفری دولتی که جرم در آن واقع شده، قابل مجازات نباشد، قابل اعمال است.^۱ قطعنامه فوق با در نظر گرفتن مصادیق جرائم مرتبط با اعمال اصل صلاحیت واقعی در جرائم مندرج در ماده ۴ تأکید بر اعمال این اصل داشته که مورد پذیرش بسیاری کشورها نیز قرار گرفته است، لیکن برخی از کشورها جرائم بیشتری را در اعمال این اصل در قوانین کیفری خود پذیرفته‌اند. قوانین منطبق با این قطعنامه در حقوق جزای ایران، بندهای پنج‌گانه ماده ۵ قانون مجازات اسلامی و در حقوق جزای انگلستان، قانون خیانت مصوب ۱۸۴۸ و قانون جعل و قلب سکه مصوب ۱۹۸۱ است.

۲.۳.۲. کنوانسیون راجع به جرائم و برخی اعمال ارتكابی دیگر در هواپیما (توکيو) ۱۹۶۳^۲

فصل دوم این کنوانسیون در مورد صلاحیت دولت ثبت‌کننده هواپیما و هریک از دول متعاهد است. در ماده ۴ این کنوانسیون آمده است: «دولت متعاهدی که دولت ثبت‌کننده هواپیما نباشد، نمی‌تواند به منظور اعمال صلاحیت جزایی خود در مورد جرم ارتكابی در داخل هواپیما در امر پرواز آن مداخله نماید، مگر در موارد مشروحه ذیل: ... ج - جرم امنیت آن دولت را به مخاطره اندازد.» بنابراین در بند (ج) ماده ۴ این کنوانسیون در راستای اعمال اصل صلاحیت واقعی به تمام دولت‌ها صلاحیت رسیدگی به جرائم ارتكابی در داخل هواپیما که امنیت آن‌ها را به خطر می‌اندازد، داده شده است. قوانین منطبق با آن در حقوق جزای ایران، قانون الحاق دولت ایران به کنوانسیون توکیو مصوب ۱۳۵۵ و در حقوق جزای انگلستان، قانون هواپیمایی کشوری مصوب ۱۹۸۲ است.

۳. شرایط اعمال اصل صلاحیت واقعی در حقوق ایران و انگلستان

تمایل کشورها در اعمال بدون قید و شرط اصل صلاحیت واقعی، به معنای فقدان شروط ایجابی در اعمال این اصل نیست. به این معنا که شرط وقوع جرم در خارج از قلمرو حاکمیت و ارتكاب جرائم معین و مشخص از جمله شرطی‌اند که بدون این شرایط، اساساً اصل صلاحیت

1. Sorensen, Max, *Manual of public International Law*, Macmillan, New York, 1968, pp 362-363.

2. The Tokyo Convention on Offences and Certain Other Acts Committed on Board Aircraft, 1963.

واقعی مطرح نخواهد شد که در این خصوص برخی از کشورها حضور متهم در کشور را نیز از شروط این اصل می‌دانند. در ذیل به این شرایط و تطبیق آن در حقوق جزای ایران و انگلستان در پرتو اسناد بین‌المللی پرداخته شده است.

۳.۱. وقوع جرم در خارج از کشور

یکی از شرایط اولیه و اساسی برای اعمال این اصل، وقوع رفتار مجرمانه در خارج از قلمرو حاکمیت دولت است. در حقوق جزای ایران مصادیق جرائم مشمول اعمال اصل صلاحیت واقعی همان‌گونه که قبلاً گفته شد، در بندهای ماده ۵ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ تصریح شده است، که به مسائل امنیتی، سیاسی و اقتصادی می‌پردازد.

در حقوق جزای انگلستان علی‌رغم اینکه شدیداً به اصل صلاحیت سرزمینی پایبند است و با داشتن دیدگاه سنتی دید خوشی نسبت به صلاحیت اعمال قوانین کیفری در خارج از قلمرو حاکمیت ندارد، ولی جرائم علیه امنیت انگلیس و جعل پول مملکت را که در خارج از کشور واقع شده باشد تعقیب می‌کند؛ خواه مرتکب تبعه داخلی باشد یا تبعه خارجی.^۱ به‌عنوان مثال، در پرونده جویس علیه یک شهروند آمریکایی که با وسایل متقلبانه گذرنامه انگلیسی دریافت کرده بود و در طول جنگ جهانی دوم در رادیو آلمان کار می‌کرد، از طرف متهم استدلال شد که انگلستان صلاحیت رسیدگی به اتهام وی را ندارد که به ارتکاب جرم در خارج از خاک انگلیس متهم شده است. دادگاه این استدلال را به این دلیل رد کرد که: هیچ اصلی احترام متقابل ایجاب نمی‌کند که یک دولت، جرم خیانتی را که در خارج از قلمرو خود مرتکب شده است، نادیده بگیرد. برعکس، توجه به امنیت، مستلزم آن است که همه کسانی که مرتکب آن جرم می‌شوند، چه در داخل و چه در خارج از قلمرو باشند، باید از قوانین آن تبعیت نمایند.^۲

لذا در مقایسه و تطبیق، در حقوق جزای هر دو کشور ایران و انگلستان، جرائم علیه امنیت و اقتصاد کشور مورد توجه قانون‌گذاران بوده و صلاحیت رسیدگی به این‌گونه جرائم به دادگاهها داده شده است. مصادیق این جرائم در تطابق با اسناد بین‌المللی با بند (ج) ماده ۴ کنوانسیون

۱. گارو، رنه، *مطالعات نظری و عملی در حقوق جزا*، ترجمه: سید ضیاءالدین نقابت، جلد ۱، تهران: انتشارات مجد، چاپ اول، ۱۳۹۹، ص ۲۲۲.

2. Danielle Ireland-Piper LLB/BIR (Bond), LLM (Cantab), *Accountability in Extraterritoriality: Principles, Means and Ends*. A thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy at The University of Queensland, 2014, pp 53- 64.

توکیو مصوب ۱۹۶۳ در بحث امنیت و همچنین با بندهای (الف) و (ب) ماده ۴ قطعنامه مؤسسه حقوق بین‌الملل مصوب ۱۹۳۱ اسناد بین‌المللی در بحث امنیتی و اقتصادی مطابقت دارد.

۳.۲. حصری بودن جرائم

یکی دیگر از استثنائات اعمال این اصل، ارتکاب به جرائم معین یعنی جرائم علیه امنیت، تمامیت ارضی یا استقلال سیاسی کشور و نیز مواردی چون جعل مهرها و اسکناس رایج و اسناد اعتباری، است. لذا ضروری است کشورها برای اعمال این اصل در حقوق جزای خود، مصادیق جرائمی را که به منافع حیاتی و اساسی آنها صدمه می‌زند، برشمارند. بنابراین دامنه تحول این نوع صلاحیت محدود به مواردی است که ارتکاب آن‌ها امنیت و تمامیت ارضی یک کشور را با مخاطره مواجه می‌نماید. لذا براساس اصول حقوق بین‌الملل، همه کشورها خود در تعیین میزان صلاحیت محاکم خویش آزادند.^۱

در حقوق جزای ایران، مصادیق این جرائم در بند (الف) ماده ۵ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، جرائم علیه منافع امنیتی و تمامیت ارضی کشور و در بندهای (ب)، (پ) و (ت) جرائم علیه اعتبار و حیثیت بین‌المللی و بند (ث) نیز جرائم علیه منافع اقتصادی کشور آمده است. در حقوق جزای انگلستان، اصل صلاحیت واقعی برای تعقیب جرائم فرامرزی مربوط به جعل ارز، هتک حرمت پرچم‌ها، جرائم اقتصادی، جعل اسناد رسمی مانند گذرنامه و رواید و جرائم امنیتی، خیانت و برخی جرائم تروریستی اعمال می‌گردد.

بنابراین در تطابق با اسناد بین‌المللی، حقوق جزای هر دو کشور ایران و انگلستان منطبق با موازین قانونی بین‌المللی از جمله ماده ۴ قطعنامه مؤسسه حقوق بین‌الملل مصوب ۱۹۳۱ در خصوص جرائم علیه امنیتی و اقتصادی مانند جعل پول رایج، مهر، اسناد و نشان رسمی، می‌باشند؛ با این توضیح که در حقوق ایران مصادیق بارز موضوعه علاوه بر جعل امضا و فرمان و حکم و دستخط رهبری و دیگر مقامات که در بندهای ماده ۵ قانون مجازات اسلامی به آن اشاره شده است، می‌باشد، ولی در حقوق انگلستان به جرائم فرامرزی مشخصی که در بالا بدان پرداخته شد، اشاره شده است.

۱. کلودلومبوا، *حقوق جزای بین‌الملل*، ترجمه: علی آزمایش، جزوه درسی کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۶۸، ص ۶

۳.۳. حضور متهم در کشور

قوانین برخی از کشورها برای اعمال اصل صلاحیت واقعی شرط حضور مجرم در کشور را پیش‌بینی نموده‌اند. اگر قانون کشوری این شرط را برای اعمال اصل مذکور ضروری بداند محاکمه غیابی مجرمی که به منافع حیاتی و اساسی کشور صدمه زده است، غیرممکن خواهد بود. اما در صورتی که حضور مجرم شرط اعمال این اصل نباشد، محاکمه غیابی نیز امکان‌پذیر است.^۱ با این وصف دو رویکرد در قوانین کشورهای مختلف قابل مشاهده است: مطابق رویکرد اول، مجرم باید در کشوری که خواهان اعمال این اصل است، حضور داشته باشد. براساس رویکرد دوم، لزوم دفاع از حاکمیت، استقلال، تمامیت ارضی و تمامیت اقتصادی کشورها اقتضا دارد، تمام اعمالی که به‌نحوی مضر به مصالح و نظم عمومی، امنیت داخلی و حکومت‌اند تحت تعقیب قرار گیرند؛ اعم از این که امکان دسترسی به متهم وجود داشته باشد یا خیر. لذا دولتی که صلاحیت واقعی خود را اعمال می‌کند، در صورت عدم دسترسی به مرتکب نیز می‌تواند متهم را غیاباً محاکمه و حکم مقتضی را صادر نماید.^۲ با توجه به این که کشورها صرفاً در راستای حمایت از منافع اساسی خود مطابق با این اصل، اعمال صلاحیت می‌کنند، بنابراین تفسیر این اصل به حضور مجرم در کشور علاوه بر این که با مبانی اصل صلاحیت واقعی همسو نیست، موجب تجری مرتکب و سایرین در ارتکاب جرائم و تضعیف اقتدار و حاکمیت دولت در صحنه بین‌المللی خواهد شد، درحالی که اگر محاکمه غیابی وجود داشته باشد و مجرمین در دادگاه‌های کشور متضرر محکومیت پیدا کنند، این محکومیت غیابی برای آنها بار منفی اجتماعی و بین‌المللی خواهد داشت. همچنین در برخی از معاهدات، استرداد مشروط شده است که رسیدگی در دادگاه داخلی انجام و حکم محکومیت توسط دادگاه صادر شده باشد تا کشور بتواند تقاضای استرداد نماید؛ لذا حکم محکومیت غیابی مقدمه‌ای بر تقاضای استرداد است.^۳ بنابراین می‌توان گفت محاکمه غیابی بی‌فایده نیست.

۱. اصل پورنوجده، حمیده، «بررسی اصل صلاحیت واقعی در حقوق کیفری ایران»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تبریز: دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه تبریز، ۱۳۹۲، ص ۴۶.
 ۲. پوربافرانی، حسن، *حقوق جزای بین‌الملل*، چاپ سوم، تهران: انتشارات جنگل، ۱۳۹۰، ص ۱۳۲.
 ۳. فخر، حسین، *حقوق بین‌الملل*، جزوه درسی کارشناسی ارشد، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه تبریز، سال تحصیلی ۱۳۹۱-۱۳۹۰، ص ۲۲.

در حقوق جزای ایران قانون‌گذار در ماده ۵ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، با نپذیرفتن شرط «یافت یا اعاده‌شدن متهم به ایران» برای محاکمه، امکان محاکمه غیابی را فراهم نموده است. در حقوق جزای انگلستان، با پیگیری قوانین مربوط به این اصل، می‌توان گفت که به پیمان استرداد بین دول متعهد است، ولی محاکمه غیابی طبق قوانین موجود در این اصل وجود ندارد. کشور انگلستان با پذیرش حضور متهم در کشور، فقط کسانی را که وارد آن کشور می‌شوند، تحت پیگرد قانونی قرار می‌دهند و این بحث به‌عنوان یک اصل صلاحیت واقعی (حمایتی) در مقررات انگلستان کاملاً مشهود است. همچنین، همه کسانی را که در برنامه‌ریزی ارتکاب جرم دخالت داشتند، چه بسا در خارج از انگلستان به سر می‌برند، مجرم می‌داند و حتی در بحث تروریسم اعتقاد براین است که در هر جای دنیا این جرم ارتکاب یافته باشد، به‌عنوان مجرم شناخته می‌شود؛ ولی همین متهم برای رسیدگی به جرمش یا باید به صورت ارادی یا غیرارادی از طریق استرداد به کشور انگلستان مراجعت کند، تا محاکمه گردد. به‌عنوان مثال، در دادگاه حقوق بشر درخصوص پرونده «بابر احمد و دیگران علیه انگلستان» که اولین محکوم آن «بابر احمد» تبعه انگلستان بوده و متهم به اقدامات تروریستی در ایالات متحده آمریکا شده بود، در لندن دستگیر شد و سفارت آمریکا در لندن طی یادداشتی اعلام نمود که می‌بایست مطابق ماده ۴ پیمان استرداد منعقد بین دولت‌های آمریکا، انگلیس و ایرلند شمالی، وی را به دولت آمریکا مسترد نمایند و به دولت انگلیس اطمینان داد که ایالات متحده آمریکا در صورت استرداد بابر احمد، مجازات اعدام علیه وی را اجرا نخواهد کرد و مطابق با موازین قانونی و حقوقی و حمایت‌هایی که درمورد هر متهمی ارائه می‌شود، در دادگاه فدرال تحت پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت. کیفرخواست علیه وی در دادگاه فدرال آمریکا انجام شد. استدلال دادگاه این بود که ضروری است نشان داده شود جرمی که درمورد آن تقاضای استرداد شده، در قلمرو صلاحیت واقعی ایالات متحده آمریکا انجام شده است.^۱ سپس بابر احمد از انگلستان به ایالات متحده استرداد شد. ایالات متحده وی را با اتهام به جرم توطئه و تهیه مواد منفجره برای حمایت از تروریسم محکوم نمود که در زندان انفرادی به سر می‌برد و در نهایت قاضی فدرال آمریکا با اعتقاد به اینکه بابر احمد ارتباطی با تروریسم نداشته است و هیچ تهدیدی برای عموم نیست، به

1. The case of Babar Ahmad and Others v. the United Kingdom, (2012), *The European Court of Human Rights (Fourth Section)*, Judgment Strasbourg 10 April 2012, pp. 3-9.

حکم وی تخفیف داد و بابر احمد در ژوئیه ۲۰۱۵، از زندان ایالات متحده آمریکا آزاد شد. لذا از پرونده بابر احمد، این نتیجه حاصل می‌شود که با توجه به این که وی تبعه انگلیس بوده و در انگلستان دستگیر شده بود و دادگاه انگلستان صلاحیت محاکمه وی را داشته است، لیکن با توجه به اینکه جرم وی علیه امنیت ایالات متحده آمریکا ادعا شده بود، انگلستان به موجب مقررات استرداد مجرمین و احترام به حقوق سایر کشورها نسبت به استرداد وی اقدام نموده است.

در نتیجه با توجه به شرط مذکور در حقوق جزای ایران محاکمه غیابی در جرائم این اصل مورد پذیرش قانون‌گذار است. همچنین، با توجه به اسناد بین‌المللی از جمله قطعنامه مؤسسه حقوق بین‌الملل مصوب ۱۹۳۱ و کنوانسیون توكيو مصوب ۱۹۶۳ در خصوص جرائم علیه امنیت، محاکمه غیابی در این اسناد نیز پذیرفته شده است؛ ولی در حقوق جزای انگلستان تأکید بیشتر به حضور متهم و یا استرداد وی دارد که در بحث استرداد منطبق با موازین بین‌المللی بوده و در خصوص محاکمه غیابی ساکت است. لیکن حقوق جزای ایران در خصوص محاکمه غیابی با اسناد بین‌المللی در تطابق بیشتری قرار دارد.

۳.۴. صلاحیت انحصاری دولت متضرر

در صلاحیت انحصاری دولت متضرر می‌توان گفت، فقط دولتی که جرم علیه منافع حیاتی و اساسی آن انجام گرفته و از بابت آن جرائم متضرر شده است، صلاحیت رسیدگی به این جرائم را دارد؛ زیرا اساساً توسعه صلاحیت قانون‌گذاری و صلاحیت قضایی دولت نسبت به جرائم موضوع اصل صلاحیت واقعی به دلیل حمایت از منافع به‌خطرافتاده دولت متضرر، صورت پذیرفته است یا به عبارت دیگر، در این قبیل موارد متضرر اصلی از ارتکاب جرم، خود کشور موردنظر است.^۱ در نتیجه اعمال اصل صلاحیت سرزمینی مانع از اعمال اصل صلاحیت واقعی نیست.

در تحلیل این بند می‌توان گفت که در حقوق جزای ایران موضوع بندهای پنج‌گانه ماده ۵ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، شامل اصل صلاحیت واقعی قوانین کیفری ایران است که شرط اعمال این اصل، ارتکاب یکی از جرائم انحصاری مذکور در ماده ۵ این قانون است. در حقوق جزای انگلستان، نقطه شروع صلاحیت قضایی و به‌ویژه اعمال صلاحیت کیفری بر جرائم فرامرزی «اصل برابری حاکمیت دولت‌ها» است که در موازین بین‌المللی تأکید فراوانی

۱. ولیدی، محمد صالح، *حقوق جزای عمومی*، جلد ۱، تهران: انتشارات سمت، چاپ نهم، ۱۳۸۵، ص ۱۲۵.

برآن شده است. صلاحیت انحصاری دولت انگلستان در جرائم خیانت، جعل اسناد و قلب سکه و تروریسم مطابق با قوانین مربوطه که در منابع به آن اشاره شده است، اعمال می‌گردد. به‌عنوان نمونه، مطابق قانون جنایات جنگی ۱۹۹۱، در قوانین ملی انگلستان، افرادی که به دلیل قتل و جرائم مرتبط با نقض قوانین و آداب و رسوم جنگی که در جنگ جهانی دوم مرتکب شده و هم‌اکنون شهروند بریتانیا بوده یا در بریتانیا مقیم باشند، تحت پیگرد قانونی قرار می‌گیرند. براساس این قانون، دادگاه‌های انگلیس صلاحیت رسیدگی به اموری را دارند که در حقوق بین‌الملل جرم محسوب می‌شوند. در تطابق با اسناد بین‌المللی، حقوق جزای هر دو کشور ایران و انگلستان در بحث صلاحیت انحصاری دولت متضرر با موازین بین‌المللی مطابقت دارند.

۳.۵. عدم رعایت قاعده مجرمیت متقابل

قاعده مجرمیت متقابل، قاعده‌ای است که مجرمانه بودن عمل در هر دو کشور محل وقوع جرم و کشور متبوع، مورد تأیید باشد که این قاعده در اصل صلاحیت واقعی رعایت نمی‌گردد.^۱ دلیل آن هم این است که معمولاً این قبیل جرائم که علیه منافع عالی کشور است، در قوانین جزایی کشورهای دیگر مجرمانه شناخته نشده است. لذا دولت متضرر نمی‌تواند تعقیب جزایی خود را مشروط به جرم بودن این اعمال در دولت محل وقوع آن بداند.^۲ زیرا با توجه به ماهیت اصل صلاحیت واقعی، در مورد مصادیق جرائم موضوع این اصل در قوانین کشورها اتفاق نظر وجود ندارد و هر کشور، خود به تعیین جرائم مشمول اصل مذکور می‌پردازد که ممکن است عملی جزء جرائم علیه منافع حیاتی در کشوری باشد، اما در کشور محل وقوع جرم، مجرمانه تلقی نشود. بنابراین اصلح است که این شرط برای حفظ منافع اساسی و حیاتی کشورها، توسط دولت‌ها رعایت گردد.

در حقوق جزای ایران در ماده ۵ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ در اعمال این اصل هیچ اشاره‌ای به مجرمیت متقابل نشده است. از محتوای ماده فوق چنین استنباط می‌شود که

۱. الفاضل، محمد، *المبادئ العامة في التشريع الجزائي*، دمشق: مطبعة الداودی، ۱۹۷۶، ص ۱۳۵؛ محمود ابراهیم، اسماعیل، *شرح الاحكام العامة في قانون العقوبات*، الطبعة الرابعة، قاهره: دارالفکر العربی، ۱۹۵۹، ص ۲۰۲.
2. Frederic Desportes et Francis le Gunch cc, *Le nouveau droit penal*, tom 1, Economica, 1996, pp 304-306.

قانون‌گذار ایرانی برای اعمال اصل صلاحیت واقعی، چنانچه رفتار ارتكابی به موجب بندهای ماده ۵ قانون مذکور جرم باشد، اعتقاد دارد.

در حقوق جزای انگلستان نیز همانند حقوق ایران به یک‌طرفه بودن مجازات توسط قوانین انگلستان تکیه دارد که مصداق بارز آن را می‌توان در بحث تروریسم مشاهده نمود. قانون مبارزه با تروریسم مصوب ۱۹۷۸، مفهوم بسیار وسیعی برای تروریسم در نظر گرفته که محدود و مقید به اقدام علیه کشور انگلستان نیست، بلکه هر اقدام طراحی شده برای تحت تأثیر قرارداد سیاست هر دولتی در هر نقطه دنیا باشد، توسط انگلستان قابل مجازات است. در اسناد بین‌المللی نیز تأکیدی بر مجرمیت متقابل نشده است و بیشتر بر مجازات مجرمین در ارتكاب به مصادیق جرائم مورد اعمال اصل صلاحیت واقعی که به منافع امنیتی و اقتصادی کشورها لطمه وارد می‌کنند، پرداخته شده است. بنابراین نتیجه می‌گیریم در قاعده مجرمیت متقابل، هر دو کشور ایران و انگلستان در مصادیق بعضی جرائم توجه به قاعده مجرمیت متقابل نداشته‌اند و دیدگاه آنان بیشتر به مجازات یک‌طرفه توسط کشور متبوع خودشان است؛ لذا در اعمال این شرط، حقوق جزای هر دو کشور با اسناد بین‌المللی مطابقت دارند.

۳.۶. عدم رعایت قاعده منع محاکمه مجدد و احتساب مجازات‌های قبلی

قاعده منع محاکمه مجدد، جنبه منفی اعتبار امر مختومه کیفری است. این موضوع به یکی از حقوق اساسی متهمان مربوط می‌شود.^۱ هنگامی که دولتی این قاعده را می‌پذیرد، اعمال صلاحیت داخلی خود را تا حدودی محدود می‌کند؛ زیرا وجود اصل منع تعقیب مجدد در جرائم ایجاب می‌کند که از تعقیب کسانی که در خارج از کشور تعقیب و محاکمه شده و حکم قطعی هم درباره آنان صادر گردیده و حکم به مرحله اجرا درآمده است یا به علت قانونی قدرت اجرایی را از دست داده، خودداری شود.^۲ برخی از کشورها برای تعدیل در عدم رعایت قاعده منع محاکمه مجدد به منظور اجرای عدالت نسبت به متهم، در موقع محاکمه متهم و اعمال صلاحیت واقعی، محاکمه قبلی او را مورد توجه قرار داده و چنانچه متهم برای همین اعمال در کشور محل وقوع جرم

۱. میرمحمد صادقی، حسین، *حقوق جزای انگلستان و نقش حقوق جزا در جامعه*، تهران: انتشارات جنگل، چاپ دوم، ۱۳۹۵، ص ۴۷.
 ۲. محسنی، مرتضی، *دوره حقوق جزای عمومی (کلیات حقوق جزا)*، جلد ۱، تهران: انتشارات گنج دانش، چاپ پنجم، ۱۳۹۶، ص ۴۰۲.

متحمل مجازاتی شده باشد، آن مجازات را در هنگام صدور رأی بابت او احتساب خواهند کرد. بنابراین نظریه احتساب مجازات‌های قبلی که هم تأمین‌کننده نفع دولت متضرر است و هم شامل نوعی انصاف نسبت به متهم است، نسبت به قاعده منع محاکمه مجدد ترجیح دارد.^۱

در حقوق جزای ایران در ماده ۵ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، قانون‌گذار با توجه به پذیرش قاعده محاکمه غیابی در این‌گونه جرائم، به‌نوعی قاعده منع محاکمه مجدد را نپذیرفته، ولی احتساب مجازات‌های قبلی را نیز صرفاً در تعیین مجازات‌های تعزیری پذیرفته است.

در حقوق جزای انگلستان طبق قانون مبارزه با تروریسم مصوب ۲۰۰۰، اگر شخصی حتی برای یک بار در خاک بریتانیا قابل پیگرد قانونی باشد و او همچنان به‌خاطر ارتکاب اعمال مجرمانه‌ای که در خارج از بریتانیا انجام داده است، مجدداً قابل پیگرد قانونی خواهد بود. لذا اگر شخصی کاری را در خارج از انگلستان انجام دهد و اقدام او اگر در بخشی از سرزمین بریتانیا انجام شود به منزله جرم باشد، او در آن بخش از بریتانیا مجرم خواهد بود.^۲ بنابراین، عدم رعایت قاعده منع محاکمه مجدد در این قانون و صرفاً در جرائم تروریستی در اعمال اصل صلاحیت واقعی مورد پذیرش است و این نتیجه حاصل می‌شود که در حقوق جزای انگلستان، قاعده منع محاکمه مجدد صرفاً در برخی جرائم تروریستی پذیرفته نشده است، ولی درخصوص سایر جرائم مشمول این اصل، منع محاکمه مجدد مورد پذیرش قانون‌گذار است.

۱. پوربافرانی، حسن، اصل صلاحیت واقعی در حقوق جزای بین‌الملل و ایران، مجله قضایی و حقوقی دادگستری، بهار ۱۳۸۲، شماره ۴۲، ص ۷۱.

2. Orakhelashvili, Alexander, *state Jurisdiction in international Law complexities of a basic concept*, 2015, p 28.

نتیجه‌گیری

با توجه به مبانی و اهداف حاکم بر اصل صلاحیت واقعی مطابق با حقوق بین‌الملل، اعمال بدون قید و شرط آن، به نفع منافع ملی کشورهاست، لذا اهمیت جرائم موضوع این اصل موجب پذیرش بی‌قید و شرط آن در قوانین کیفری بسیاری از کشورها از جمله ایران (ماده ۵ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ و قوانین متفرقه جزایی) و انگلستان (مواد ۳، ۷ و ۹ قانون خیانت مصوب ۱۸۴۸، ماده ۲۰ قانون مصونیت دولتی مصوب ۱۹۷۸ و غیره) گردیده است. با این توضیح که در پاسخ به سؤال نخست مطرح‌شده در ابتدای این پژوهش، درخصوص وضعیت حقوق جزای ایران از حیث مصادیق و شرایط حاکم بر این اصل در مقایسه با حقوق جزای انگلستان و اسناد بین‌المللی می‌توان گفت، جرائم موضوع این اصل، از لحاظ نوع و ماهیت در هر دو کشور یکسان بوده و مصادیق آن در حقوق جزای ایران در ماده ۵ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ به‌صراحت آمده است؛ ولی در حقوق جزای انگلستان جرم‌انگاری در این اصل با استناد به قوانین مختلفی، از جمله مواد ۳، ۷ و ۹ قانون خیانت مصوب ۱۸۴۸، مواد ۱، ۵، ۱۴ و ۱۵ قانون جعل اسناد و قلب سکه مصوب ۱۹۸۱ و جرائم مندرج در قوانین و مقررات مختلف مبارزه با تروریسم از جمله قانون مبارزه با تروریسم مصوب ۱۹۷۸ صورت گرفته است. همچنین، در حقوق جزای انگلستان برخلاف ایران، جعل امضای مقامات و مسئولان به تمام مقامات بسط داده نشده است و علی‌رغم تشابه در ماهیت جرائم در هر دو کشور، از لحاظ مجازات قانونی متفاوت‌اند. لذا حقوق جزای هر دو کشور ایران و انگلستان درخصوص مصادیق اصل صلاحیت واقعی تا حدودی با اسناد و موازین بین‌المللی از جمله (ماده ۴ قطعنامه مؤسسه حقوق بین‌الملل مصوب ۱۹۳۱ و ماده ۴ کنوانسیون توکیو مصوب ۱۹۶۱) در تطابق‌اند. اما از لحاظ شرایط حاکم بر اصل صلاحیت واقعی و از وجوه اشتراک آن در حقوق جزای دو کشور ایران و انگلستان در نظرگرفتن منافع اساسی و حیاتی کشور و احتساب مجازات‌های قبلی و صلاحیت انحصاری دولت متضرر از جرم است. این در حالی است که در حقوق جزای ایران، منع محاکمه مجدد در اصل صلاحیت واقعی کماکان مورد پذیرش قانون‌گذار واقع نشده است، ولی در حقوق جزای انگلستان بجز در جرائم تروریستی قاعده منع محاکمه مجدد در سایر قوانین از جمله ماده ۷ قانون خیانت مصوب ۱۹۸۱ پذیرفته شده است. همچنین، در راستای ملاحظات حقوق بشری، احتساب مجازات اجراشده در

خارج از کشور، در حقوق جزای انگلستان در کلیه جرائم موضوع این اصل مورد پذیرش قانونگذاران است، ولی در حقوق جزای ایران صرفاً در مجازات‌های تعزیری پذیرفته شده است. در پاسخ به سؤال دوم، درخصوص رسیدگی غیابی نسبت به جرائم موضوع این اصل، نتایج حاصله دال بر این است که با توجه به عدم پذیرش شرط یافت‌شدن یا اعاده شدن به ایران در ماده ۵ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، در واقع، محاکمه غیابی در این قانون مورد پذیرش قانونگذار قرار گرفته است که این شرط از جمله امتیازات این قانون در خصوص اصل صلاحیت واقعی محسوب می‌شود که در قوانین قبلی به آن اشاره نشده بود و موجب تطابق بیشتری بین حقوق کیفری ایران و موازین بین‌المللی به شمار می‌رود؛ ولی محاکمه غیابی در حقوق جزای انگلستان با توجه به بحث استرداد به صراحت مورد توجه قرار نگرفته است.

در پایان پیشنهاد می‌گردد:

۱. مباشرت یا مشارکت یا معاونت نیز در ارتکاب به جرائم موضوع ماده ۵ قانون مجازات اسلامی، به این ماده اضافه گردد.
۲. در بند ۴ ماده ۵ قانون مجازات اسلامی عبارت «ارز» در کنار اسکناس رایج ایران گنجانده شود، زیرا با توجه به توسعه روابط تجاری و تأثیر زیاد ارز بر اقتصاد داخلی، حمایت قانونگذار از ساختار اقتصادی کشور ضروری است.
۳. ذکر عبارت مبهم «جرائم مقرر در قوانین خاص» در قانون مشخص‌گردد، زیرا یکی از شرایط اصل صلاحیت واقعی، وجود جرائم معین و مشخص در قوانین موضوعه است.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

کتاب

۱. اردبیلی، محمدعلی، *حقوق جزای عمومی*، جلد ۱، ویراست چهارم، تهران: نشر میزان، چاپ پنجاه و چهارم، ۱۳۹۷.
۲. پوربافرانی، حسن، *حقوق جزای بین‌المللی*، تهران: انتشارات جنگل، چاپ سوم، ۱۳۹۰.
۳. گارو، رنه، *مطالعات نظری و عملی در حقوق جزا*، ترجمه: سید ضیاءالدین نقابت، جلد ۱، تهران: انتشارات مجد، چاپ اول، ۱۳۹۹.
۴. محسنی، مرتضی، *دوره حقوق جزای عمومی (کلیات حقوق جزا)*، جلد ۱، تهران: انتشارات گنج دانش، چاپ پنجم، ۱۳۹۶.
۵. میرمحمد صادقی، حسین، *حقوق جزای انگلستان و نقش حقوق جزا در جامعه*، تهران: انتشارات جنگل، چاپ دوم، ۱۳۹۵.
۶. ولیدی، محمد صالح، *حقوق جزای عمومی*، جلد ۱، تهران: انتشارات سمت، چاپ نهم، ۱۳۸۵.

مقاله

۷. پوربافرانی، حسن، *اصل صلاحیت واقعی در حقوق جزای بین‌الملل و ایران*، مجله قضایی و حقوقی دادگستری، فصل بهار، ۱۳۸۲، شماره ۴۲، صص ۸۶-۶۱.
۸. پوربافرانی، حسن، *تحول اصل صلاحیت واقعی در لایحه جدید مجازات اسلامی با نگاهی تطبیقی*، فصل‌نامه علمی- پژوهشی دیدگاه‌های حقوق قضایی، ۱۳۹۱، شماره ۵۸، صص ۷۳-۹۴.

پایان‌نامه

۹. اصل‌پورنوجده، حمیده، «بررسی اصل صلاحیت واقعی در حقوق کیفری ایران». پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تبریز: دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه تبریز، ۱۳۹۲.

جزوه درسی

۱۰. دندیو دووایر، **حقوق جنایی و قانون‌گذاری جزایی**، ترجمه: علی آزمایش، جزوه درسی کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۶۸.
۱۱. کلودلومبوا، **حقوق جزای بین‌الملل**، ترجمه: علی آزمایش، جزوه درسی کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۶۸.
۱۲. فخر، حسین، **حقوق بین‌الملل**، جزوه درسی کارشناسی ارشد، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه تبریز، سال تحصیلی ۱۳۹۱-۱۳۹۰.

ب) منابع عربی**کتاب**

۱۳. محمد، **المبادئ العامة في التشريع الجزائي**، دمشق: مطبعة الداودی، ۱۹۷۶.
۱۴. محمود ابراهیم، اسماعیل، **شرح الاحكام العامة في قانون العقوبات**، الطبعة الرابعة، قاهره: دارالفکر العربی، ۱۹۵۹.

ج) منابع انگلیسی**Books**

15. Moore, John Bassett, *Digest International Law*, Volume 2, Harvard Research in International Law, 1906.
16. Orakhelashvili, Alexander, *State Jurisdiction in international Law complexities of a basic concept*, 2015.
17. Sorensen, Max, *Manual of public International Law*, Macmillan, New York, 1968.
18. The case of Babar Ahmad and Others v. the United Kingdom, *The European Court of Human Rights (Fourth Section)*, Judgment Strasbourg 10 April 2012.

Thesis

19. Danielle Ireland-Piper LLB/BIR (Bond), LLM (Cantab), *Accountability in Extraterritoriality: Principles, Means and Ends*. A thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy at The University of Queensland, 2014.

Act

20. Drug Trafficking Offences Act 1986, at: <http://www.legislation.gov.uk>. (Accessed on 20 may 2021).
21. Forgery and Counterfeiting Act 1981, at: <http://www.legislation.gov.uk>. (Accessed on 20 may 2021).
22. Suppression of Terrorism Act 1978, at: www.legislation.gov.uk. (Accessed 20 may 2021).
23. Treason Felony Act 1848, Chapter 12, at: <http://www.legislation.gov.uk> (Accessed 5 February 2020).
24. The Forgery and Counterfeiting (Protected Coins) Order 1981, at: <http://www.legislation.gov.uk> (Accessed 22 may 2021).

Websites

25. <https://www.open.edu/openlearn/society-politics-law/exploring-the-boundaries-international-law/content-section-4.2>, (Accessed 20 may 2021).
26. <https://www.idi-iil.org/en/sessions/cambridge-1931/> (Accessed 20 may 2022).

(د) منابع فرانسوی

Book

27. Frederic Desportes et Francis le Gunch cc, *Le nouveau droit penal*, tom 1, Economica, 1996.